

УДК 324

Громадські організації у вітчизняному і зарубіжному науковому дискурсі

Д.Ю. АРАБАДЖИЄВ

Запорізький національний технічний університет, м. Запоріжжя, Україна,

E-mail: dimariy218@ya.ua

Авторське резюме

Вивчення громадських організацій привертає увагу політологів, соціологів, економістів, філософів та інших учених в зв'язку з інституціоналізацією цього виду організацій в сучасному суспільстві.

У сучасній вітчизняній і зарубіжній літературі громадські організації розглядаються переважно в прикладних аспектах. Досі відсутній комплексний погляд на підходи до вивчення громадських організацій.

У наш час у дослідженні громадських організацій існує кілька основних теоретичних підходів, що обумовлено предметною сферою тієї чи іншої галузі наукового знання: філософський, історичний, економічний, правовий підходи.

Для кожного з цих підходів характерна увага до різних сторін, аспектів розвитку громадських організацій, окремих їх проявів.

Проте дослідження громадських організацій в окремих сферах знання виявляється дещо однобічним, оскільки спрямовує основні зусилля на вивчення тільки одного аспекту, що в кінцевому підсумку обумовлює відсутність у сучасній науці комплексного уявлення про сутність громадських організацій. Це значною мірою знижує можливість використання накопичених знань про громадські організації в практиці.

Така ситуація зумовлює необхідність пошуку комплексних підходів до розгляду громадських організацій, з одного боку, та чіткого розуміння доцільності використання того або іншого підходу в залежності від контексту дослідження громадських організацій – з іншого.

Ключові слова: громадські організації, філософський, громадянське суспільство, історичний, економічний, правовий.

Public organizations in the Ukrainian and international science

D.YU. ARABADZHYJEV

Zaporizhzhya national technical university, Zaporizhzhya, Ukraine

E-mail: dimariy218@ya.ua

Abstract

Public organizations' studying is an object of political scientists', sociologists', economists', philosophers' and other scholars' interest in connection with this kind of organizations institutionalization in our society.

In modern domestic and foreign literature on public organizations are considered mostly in applied aspects. There is still no comprehensive look at the approaches to the public organizations' research.

In our time, there are several major theoretical approaches in public organizations' study that is caused with the subject area of one or another branch of science. These are philosophical, historical, economic, law approaches.

Each of these approaches is characterized by attention to different aspects of NGOs' development.

However, the study of public organizations in selected areas of knowledge is somewhat one-sided as directs its efforts on only one aspect of the study, which ultimately leads to the lack of complex ideas about the public organizations' nature modern science. This greatly reduces the possibility of using the accumulated knowledge about public organizations in practice.

This situation determines the need to find integrated approaches to public organizations' research, on the one hand, and a clear understanding of the feasibility of using a particular approach in the context of public organizations' research – on the other hand.

Keywords: public organizations, philosophical, civil society, historical, economic, law.

Постановка проблеми. Феноменальне зростання кількості громадських організацій на міжнародному та національному рівнях, урізноманітнення їхньої активності та, водночас, інтенсифікація наукових досліджень, присвячених різним аспектам їхньої діяльності, став-

лять на порядок денний питання про узагальнення існуючих у сучасній науці поглядів на цей феномен.

Аналіз досліджень і публікацій. У сучасній вітчизняній і зарубіжній літературі громадські організації розглядаються переважно

в прикладних аспектах. Зокрема, можна виділити наступні напрямки досліджень закордонних та вітчизняних авторів: специфіка діяльності громадських організацій радянського періоду (О.В. Орлова, Д.В. Шутько, Ц.А. Ямпольська), роль і місце громадських організацій у діяльності різних типів громадських рухів (Б.Є. Вінер, Е.А. Здравомислова, В.В. Костюшев), значення некомерційних організацій в становленні і розвитку громадянського суспільства (Р. Дарендорф, Т.І. Заславська, Ю.М. Резнік, С.Л. Серебрякова), проблеми створення та управління громадськими організаціями (О.А. Алексеева, Т.А. Кліменкова, В.В. Щербина, В.Н. Якимець), роль некомерційних організацій у виробництві і розподілі соціально-значущих благ (П.Ю. Гамольський, А.В. Мещеряков, С.В. Панасенко), нормативно-правове забезпечення діяльності громадських організацій (Е.А. Абросімова, М.Л. Макальська, Н.А. Пірожкова, С.С. Юр'єв), – механізми взаємодії держави, бізнесу та третього сектора для вирішення актуальних проблем населення на основі соціального партнерства (Е.А. Панова, В.П. Юшко) та ін.

Мета дослідження – охарактеризувати основні підходи щодо дослідження громадських організацій у вітчизняному і зарубіжному науковому дискурсі.

Виклад основного матеріалу. Основи сучасних досліджень громадських організацій заклали основоположники психологічної парадигми Г. Тард і Г. Лебон. На базі розробленої ними теорії колективної поведінки в середині минулого століття сформувався впливовий напрям у вивченні громадських організацій і соціальних рухів. Цей підхід, що іменується в літературі класичним, вбирає в себе теорії колективної дії (Р. Блумер, Н. Смілзер та ін.) і теорії масового суспільства (Х. Арндт, У. Корнхаузер, С. Ліпсет та ін.). В рамках даного підходу громадські організації розглядаються як досить поширений тип колективної поведінки.

У наш час у дослідженні громадських організацій існує кілька основних теоретичних підходів, що обумовлено предметною сферою тієї чи іншої галузі наукового знання, зокрема, філософський підхід, історичний підхід, економічний підхід, правовий підхід.

Філософський підхід. У рамках даного підходу громадські організації аналізуються переважно крізь призму концепції громадянського суспільства.

Саме поняття «громадянське суспільство» (civil society) було вперше введено в науковий обіг Дж. Локком у його роботі «Досвід віротерпимості» в 1667 р. А вже у 1690 р. у «Другому трактаті про правління» Дж. Локк розробив логічну конструкцію civil society. При цьому для позначення нової категорії він використо-

вував синонімічно одразу два вислови: «громадянське суспільство» і «політичне суспільство» [4, с. 317]. Теорія громадянського суспільства Ш.-Л. Монтеск'є відрізняється більшою історичністю. В її рамках під громадянським суспільством розуміється набір незалежних асоціацій громадян, які опосередковують відносини між індивідом і державою і в разі потреби захищають свободу індивіда від зазіхань влади. До концепції Ш.-Л. Монтеск'є сходить і концепція громадянського суспільства А. де Токвіля. Він характеризував громадянське суспільство як позадержавну форму соціуму. Велику увагу Токвіль відводив добровільним асоціаціям громадян, які нерідко протистоять державі і захищають від неї громадянські свободи. У вузькому розумінні, громадянське суспільство оцінювалося ним як набір незалежних від держави громадянських асоціацій. В екстраординарній здатності індивідів до об'єднання, причому не тільки в приватному житті, він бачив ключ до розуміння громадянського суспільства [8, с. 25-44].

Громадські організації мають природне право і природну силу впливу, оскільки вони є колективними носіями індивідуального або приватного інтересу, що посилюється за рахунок колективного взаємоусвідомлення і взаємодії її носіїв. Визнаючи автономність громадянського суспільства, правова держава має реагувати на запити і потреби асоційованого громадянства, видавати відповідні законодавчі акти та стежити за їх виконанням. Іншими словами, вона повинна створювати ситуацію правової захищеності громадян, формувати сприятливе правове поле для діяльності громадських інституцій. «Захищеність конституційних прав є фундаментальною умовою автономності громадянського суспільства і забором проти беззаконного правління» [5, с. 152].

Для всебічного вивчення громадянського суспільства необхідно поєднувати розуміння громадянського суспільства як окремої сфери соціуму і як певного її стану. Саме таким комплексним вивченням громадянського суспільства як інструменту суспільного розвитку займаються західні дослідники Е. Губер та А. Селігмен (інструментальний підхід). Серед українських дослідників – В. Цвих, О. Кіндратець, Т. Ковальчук, В. Сіренко, В. Барков, В. Тимошенко відстоюють інструментальне розуміння громадянського суспільства.

Історичний підхід. Процес інституціоналізації громадських організацій в Україні тісно пов'язаний з історією його розвитку. Питання становлення і розвитку громадських організацій аналізували В.П. Воронцов, М.М. Ковалевський, В.О. Ключевський, Л.Г. Борженков, П.Л. Ламрон, Н.К. Михайлівський, С.М. Соловйов, М.В. Фірсов, Є.І. Холостова.

Різним етапам розвитку українського сус-

пільства відповідають свої типи громадських організацій. Громадські організації кожного історичного етапу характеризуються наявністю певних завдань, функцій, напрямів і форм роботи. Становлення і розвиток сучасних громадських організацій відбувався як на історичних традиціях громадської діяльності громадян, так і на досвіді західних громадських організацій.

У рамках історичного підходу можна виявити роль та місце громадських організацій у суспільних відносинах, у системі управління, встановлюючи відповідність виконуваних ними функцій потреб і цілям суспільної системи в певний період часу.

Економічний підхід. У рамках цього підходу розглядається роль і значимість некомерційного сектора в економіці поряд з двома іншими секторами – державою та бізнесом. У сучасній економічній літературі існує ряд теорій, що пояснюють виникнення та існування громадських організацій.

Так, теорія суспільних благ заснована на припущенні, що всі економічні блага можна класифікувати на приватні, громадські (у тому числі чисті громадські та змішані суспільні). До числа суспільних благ автори Т.Р. Мальтус, Д. Рікардо, Дж. Мілль, А.К. Шторх відносять: чисте повітря, національну оборону, громадську безпеку, гарантування законодавства, фундаментальні наукові дослідження. На їхню думку, саме необхідність у громадських благах стала однією з причин створення громадських організацій [1].

Методологи теорії недосконалості ринку – американські вчені Г. Хансман, М. Крашінські та інші – вважають, що громадські організації існують у ринковій економіці тому, що ринок не може реалізувати наявний попит на багато товарів і послуг внаслідок відсутності у споживачів інформації про їхні кількісні та якісні характеристики. Це стосується в першу чергу кінцевих результатів діяльності таких галузей, як освіта, охорона здоров'я, культура.

Відповідно до поглядів одного з авторів теорії споживчого контролю – А. Бем-Пері, існування громадських організацій визначено необхідністю прямого контролю за діяльністю організацій з боку споживачів. Це дозволяє останнім захистити свої інтереси від свавілля власників.

Теорія соціальних дій (або теорія соціальних рухів) пов'язує зростання числа некомерційних організацій з економічним зростанням у капіталістичних країнах та переходом до постіндустріального суспільства. Пріоритетами індустріального суспільства були спочатку матеріальне виробництво, потім сфера контролю за капіталом, який утворився в процесі виробництва та реалізації матеріальної продукції. В силу розвитку технологій скорочується час, що витрачається в матеріальній сфері та

з'являється час для виробництва послуг в нематеріальній сфері, задоволення культурних та духовних потреб.

Автор теорії соціального походження – Г. Еспінг-Андерсен – спирається на те, що становлення некомерційних організацій визначено історичним розвитком окремих країн, комплексом соціально-економічних умов і сформованими в суспільстві традиціями відношення виробників економічних благ у соціальній сфері [7].

Однією з найпоширеніших є теорія субсидій. Її представники Е. Фама та М. Дженсен стверджують, що основним мотивом розвитку некомерційного сектора є використання явних і прихованих субсидій, включаючи податкові пільги. Автори теорії вважають, що субсидії та пільги дають некомерційним організаціям переваги в конкурентній боротьбі з некомерційними організаціями, діючими в тому ж секторі ринку. Сервісна концепція основну мету діяльності громадських організацій бачить у наданні послуг населенню. Державні та комерційні організації будують свою діяльність на основі макроінформації і не можуть враховувати особливості різних груп населення, місцеву специфіку. Некомерційні організації діють більш ефективно, вони основані на добровільній ініціативі громадян, які краще розуміють власні проблеми. Таким чином, некомерційні організації роблять те ж саме, що бізнес та держструктури, тільки більш гнучко та наближено до потреб населення.

Правовий підхід. У рамках даного підходу розглядається нормативно-правова база, що в тій чи іншій мірі стосується громадських організацій (їх утворення, функцій, структури, фінансування, взаємодії з іншими суб'єктами та ін.).

Першим документом, що визначив поняття інститутів громадянського суспільства на законодавчому рівні, стала постанова Кабінету Міністрів України від 05.11.2008 «Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади», згідно з якою «під інститутами громадянського суспільства слід розуміти громадські організації, професійні та творчі спілки, організації роботодавців, благодійні і релігійні організації, органи самоорганізації населення, недержавні засоби масової інформації та інші невідприємницькі товариства і установи, легалізовані відповідно до законодавства» [6].

Сьогодні в Україні систему джерел правових норм, що стосуються громадських організацій, складають, крім основних міжнародних актів (таких, як Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права тощо), Конституція України [3], Закон України «Про громадські об'єднання» [2], а також інші закони та підзаконні нормативно-правові акти.

Висновки. Отже, в сучасному знанні сформувалося кілька наукових підходів до осмислення сутності громадських організацій: філософський, історичний, економічний та правовий. Для кожного із цих підходів характерні особливості різних сторін, аспектів розвитку громадських організацій, окремих їх проявів у рамках цих підходів.

Проте дослідження громадських організацій в окремих сферах соціального знання виявляється дещо однобічним, оскільки спрямовує основні зусилля на вивчення тільки одного

аспекту, що в кінцевому підсумку обумовлює відсутність у сучасній науці комплексного уявлення про сутність громадських організацій. Це значною мірою знижує можливість використання накопичених знань про громадські організації в практиці. Така ситуація зумовлює необхідність пошуку комплексних підходів до розгляду громадських організацій, з одного боку, та чіткого розуміння доцільності використання того або іншого підходу в залежності від контексту дослідження громадських організацій – з іншого.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Агапова И.И. История экономических учений: курс лекций / И.И. Агапова. – М.: Юристъ, 2000. – 285 с.
2. Закон України «Про громадські об'єднання» від 22.03.2012 р. № 4572-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4572-17>
3. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4572-17
4. Локк Дж. Сочинения в 3 т. / Дж. Локк. – Т. 3. – М.: Мысль, 1988. – 668 с.
5. Основи демократії. Підручник для студентів вищих навч. закладів / За заг. ред. А.Ф. Колодій. – 3-є вид., оновл. і доповн. – Л.: Астролябія, 2009. – 832 с.
6. Постанова Кабінету Міністрів України від 05.11.2008 р. «Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/976-2008-%D0%BF>.
7. Сидорина Т.Ю. История и теория социальной политики [Текст]: учеб. пособие для студентов вузов / Т.Ю. Сидорина. – М.: РГГУ, 2010. – 549 с.
8. Токвиль А. де. Демократия в Америке / Алексис де Токвиль; пер. с фр. – М.: Прогресс, 1992. – 554 с.

Стаття надійшла до редакції 14.07.2015

REFERENCES:

1. Agapova I.I. Istoriya ekonomicheskikh uchenij (The history of economical studies). Moscow, 2000. 285 p.
2. Zakon Ukrainy «Pro gromadski objednannia» (About civic unions), March 22, 2012, no 4572-VI. Regime to access: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4572-17>.
3. Konstytutsija Ukrainy (Constitution of Ukraine). Regime to access: zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4572-17
4. Lокk D. Sochinenija (Works). Moscow, 1988. 668 p.
5. Osnovy demokratiyi (Principles of democracy). L'viv, 2009. 832 p.
6. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 05.11.2008 «Pro zatverdzhennya Poryadku spryyannya provedennnyu hromads'koyi ekspertyzy diyal'nosti orhaniv vykonavchoyi vlady» (On approval of the order of contribution of executive power public examination). [Regime to access: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/976-2008-%D0%BF>].
7. Sydoryna T.Yu. Istoriya s teoriya sotsyal'noy politiki (The history and the theory of social policy). Moscow, 2010. 549 p.
8. Tocqueville Alexis de. Demokratiya v Amerike (Democracy in America). Moscow, 1992. 554 p.

Арабаджиев Дмитро Юрійович – доктор політичних наук, доцент
Запорізький національний технічний університет
Адреса: 69000, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 64
E-mail: dimariy218@ya.ru

Arabadjyiev Dmytro Yuriyovych – doctor of political sciences, associate professor
Zaporizhzhya national technical university
Address: 64, Zhukovs'kogo Str., Zaporizhzhya, 69000, Ukraine
E-mail: dimariy218@ya.ru